

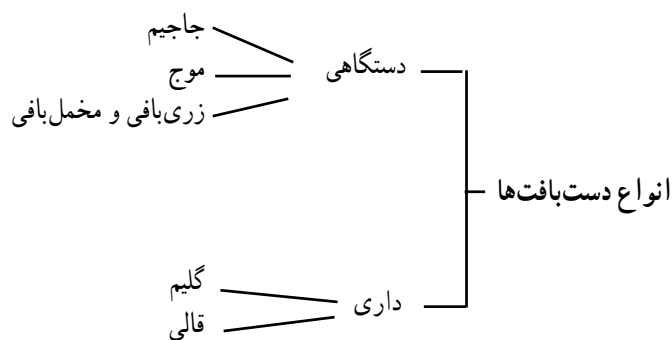
انواع بافته‌ها

هدف‌های رفتاری: در پایان این فصل از هنرجو انتظار می‌رود که بتواند :

- ۱- انواع دست‌بافته‌ها را نام ببرد.
- ۲- چگونگی بافت جاجیم را توضیح دهد.
- ۳- بافت گلیم، زیلو و پلاس را شرح دهد.
- ۴- شیرکی‌بیچ، ورنی و سوزنی را شرح دهد.
- ۵- درباره‌ی انواع دست‌بافت‌ها: جوال، خورجین، مفرش، چننه و... توضیح دهد.
- ۶- درباره‌ی اندازه‌های متنوع قالی شرح دهد.
- ۷- درباره‌ی بافت قالی با مواد اولیه‌ی گوناگون توضیح دهد.

انواع بافته‌ها

کوششی مشترک جهت آگاهی کلی از دست‌بافت‌های متنوع کشورمان موجب می‌گردد تا ضمن شناسایی نسبی، آن‌ها را در گروه‌های خود از یکدیگر تمیز داده و ارزیابی نماییم. انواع دست‌بافت‌ها را به جهت نوع بافت آن بر روی دستگاه‌ها و دارها به ۲ گروه می‌توان تقسیم کرد.

دست‌بافته‌های ایرانی دارای تنوع بسیار است. بر روی دارهای ساده‌ی روستایی و عشایری، چه بر روی زمین (افقی) و چه بر دارهای ایستاده (عمودی) که در تمام نقاط ایران متداول است انواع گوناگون دست‌بافت‌ها تولید می‌گردد.

دست‌بافته‌های هر منطقه یا اقلیم بیانگر جنبه‌ای از هویت فرهنگی مردمان همان مناطق یا اقلیم‌هاست. می‌توان گفت آن‌ها فرهنگ و آداب و رسوم خویش را بر سطح بافته‌های زیبای خود تصویر می‌کنند؛ گاه از زندگیشان می‌گویند، گاه از طبیعتی که از آن بهره‌مند می‌شوند و گاه شادمانی‌ها و غم‌هایشان را بر سطح بافته‌ها به نوعی ابراز می‌کنند که تجلی‌گر افکار و روحیات آنان است.

دست‌بافته‌های مناطق گوناگون هریک ویژگی‌های منحصر به فرد خود را از نظر نقش و رنگ و اندازه و شیوه‌ی بافت و کاربرد آن داراست. البته مشابهت‌هایی هم میان دست‌بافت‌ها یافت می‌شود با این حال بافته‌های هر منطقه به گونه‌ای است که با نام خاص و بومی خود بیانگر تعلق آن به مردمان همان منطقه است.

زمین (افقی) گسترده می شود متداول است. شیوه ی بافت جاجیم به گونه ای است که تارهای بلند طولانی و رنگارنگ را به صورت متراکم بر روی دستگاه استوار می کنند. در این دستگاه عبور بود از لابه لای تارها نقش هایی را در راستای طول بافته ایجاد می کند. جاجیم معمولاً به صورت کم عرض بافته می شود و به تناسب نیاز در اندازه ی موردنظر بریده شده و در کنار یکدیگر قرار گرفته و دوخته می شوند. جاجیم معمولاً بافته ای دو رویه است، هر چند بعضی از جاجیم ها نیز، به علت ویژگی نقش خود، یک رویه بافته می شوند. برپایی دستگاه جاجیم بافی و بافت آن در محوطه های روباز متداول است (تصاویر ۱ و ۲).

اساس بافت بر روی دستگاه و دار مشترک است اما ویژگی های فنی برخی دستگاه های بافت چنان است که قابلیت بافت پارچه های پیچیده ای مانند زری و مخمل و ترمه با آن ها امکان پذیر است. لازم به توضیح است که دستگاه بافت جاجیم بسیار ساده و ابتدایی است. دست بافت هایی که بر روی دار بافته می شوند با توجه به ویژگی های ظاهری آن ها به دو گروه عمده ی گلیم و قالی تقسیم می شوند. گلیم دست بافته ای بدون پرز و پودنما است؛ از این جهت معمولاً دو رویه است. برخی بافته های گلیم یک رویه هستند که تفاوت هایی در بافت آن ها وجود دارد. قالی نیز بافته ای پرزدار است که روش های متنوعی در بافت آن به کار گرفته می شود. دست بافت هایی نیز با ترکیب گلیم و قالی بافته می شوند.

بدیهی است با شناخت نسبی دست بافت ها و کسب تجربه های عملی نگرشی جست و جوگر و آگاهانه، نسبت به آن ها خواهیم داشت.

جاجیم: بافت جاجیم در میان ایلات و عشایر ترکمن، کردستان، آذربایجان و فارس و نیز روستاها بر روی دستگاه های ساده ای که بر سطح

تصویر ۱-۲- بافت جاجیم در ایلات شاهسون (آذربایجان)

تصویر ۲-۲- جاجیم بافت ایل قشقایی (فارس)

گلیم: گلیم دست‌بافته‌ای است پودنما و بدون پرز که هم بر دار افقی و هم بر دار عمودی بافته می‌شود. عبور پودها از لابه‌لای نخ‌های تار و کوبیده شدن و قرار گرفتن پودها بر یکدیگر نقوش گلیم را تشکیل می‌دهند. گلیم بافته‌ای دو رویه است که در هر دو طرف آن نقش‌ها و رنگ‌ها یکسان‌اند. گلیم به‌عنوان زیرانداز، پوشش، پرده و... به‌کار می‌رود و موارد استفاده‌ی گوناگون دارد (تصویر ۳).

تصویر ۳-۲- گلیم بافته‌ی ایل قشقایی

زیلو: زیلو دست‌بافته‌ای است که با استفاده از تار و پود پنبه‌ای بر دارهای عمودی تولید می‌گردد. بافت این زیرانداز تابستانی در روستاها متداول است. زیلو نسبت به سایر دست‌بافته‌ها ضخیم و زمخت می‌باشد. این دست‌بافته دو رویه است و نقش یک طرف آن با طرف دیگر تفاوت دارد. پلاس^۱: در بافت پلاس نیز، مانند بافت زیلو، از تار و پود پنبه‌ای استفاده می‌شود. با این تفاوت که در بافت پلاس از نخ‌های پنبه‌ای نامرغوب و پست استفاده می‌شود. پلاس بافته‌ای دو رویه، معمولاً بدون نقش و ضخیم و درشت می‌باشد.

تصویر ۲-۴ - زیلوی میبد

تصویر ۲-۵ - پلاس و دیتیل آن

۱- در بعضی از فرهنگ‌های لغات آمده است: پلاس، زیراندازی که تار آن از پشم یا پنبه و پود آن از پارچه‌های کهنه‌ی تاشده باشد.

تصویر ۶-۲

شیرکی پیچ: تولید این دست بافته ی زیبا و نفیس میان ایلات و عشایر کرمان متداول است. شیرکی پیچ را هم چون گلیم بدون پرز و صاف می بافند اما، به هنگام بافت، پیچش نخ های پشمین بود در زوایای مختلف به دور تارها، سطح بافته را متفاوت از گلیم نشان می دهد. شیرکی پیچ یک رویه است و در پشت آن نخ های بود که عبور نموده اند آویزان می باشد، از این رو استفاده از چنین بافته ای در مناطق سردسیر به عنوان زیرانداز مناسب است. این دست بافته با نام های دیگری چون شیرعلی پیچ و شیریکی پیچ نیز نامیده می شود.

ورنی: بافت ورنی در میان ایلات و عشایر مغان، اهر و مشکین شهر (آذربایجان) متداول است. شیوه ی بافت ورنی با شیرکی کرمان مشابهت دارد. این بافته نیز یک رویه است و از پشت آن نخ های بود آویزان می باشد. معمولاً ورنی با تار و بود پشمین بافته می شود. در سال های اخیر بافت ورنی ابریشمی نیز در آذربایجان (دشت مغان) متداول گردیده است (تصویر ۷).

تصویر ۷-۲- ورنی، بافت ایلات شاهسون

سوزنی: بافت سوزنی در میان ایلات و عشایر فارس متداول است. این دست‌بافته نیز با پیچش نخ‌های پود به دور تارها شکل می‌پذیرد و یک‌رویه است و در پشت آن نیز نخ‌های پود آویزان هستند. در بافت سوزنی، برخلاف نام آن، از سوزن استفاده نمی‌شود بافت سوزنی به صورت قطعات کوچک متداول است (تصویر ۸).

تصویر ۸-۲- سوزنی، از دست‌بافته‌های ایل قشقایی

«سوزنی یا سوزن‌دوزی ظریف‌ترین و پیچیده‌ترین دست‌بافت عشایری است که از حیث ظرافت و ریزه‌کاری آن را می‌توان با ترمه‌بافی و گل‌دوزی و گره‌چینی و مشبک‌سازی و گچ‌بری و خاتم‌کاری برابر دانست»^۱ چنان که گفتیم در بافت سوزنی‌ها هیچ‌گونه سوزنی به‌کار گرفته نشده است؛ اما احتمال دارد شباهت بین سوزن‌دوزی‌های ایلپاتی و چنین بافته‌هایی علت اطلاق چنین نامی به این بافته گردیده باشد. احتمال قوی دیگر آن است که شهرت گلدوزی‌های سمرقند و بخارا که به سوزنی مشهور گردیده بودند در نام‌گذاری این بافته‌ها مؤثر بوده باشد. باید دانست که به‌طور کلی چنین دست‌بافت‌هایی (ورنی، شیرکی‌پیچ، سوزنی) را گاه سوماک نیز می‌نامند که واژه‌ی سوماک برگرفته از شهرت دست‌بافت‌های منطقه‌ی قفقاز است که با روش بافت پیچشی بافته‌هایی با کیفیت به‌نام سوماک تولید می‌کردند. در واقع می‌توان گفت که مشابهت روش‌های بافت ورنی، شیرکی و سوزنی موجب تداخل نام آن‌ها در یکدیگر شده است.

مسند: این بافته مشابه گلیم تولید می‌شود و تولید آن در اردبیل، نمین و خلخال رایج است. مسند را معمولاً در ابعاد ۱۰۰×۱۵۰ سانتی‌متر می‌بافند.

جُل: از آن‌جا که ایلات و عشایر اسب را حیوان باارزشی می‌دانند به تولید دست‌بافت‌هایی برای پوشش این حیوان نیز اهمیت می‌دهند. جُل اسب را معمولاً مانند جاجیم کم‌عرض می‌بافند و سپس قطعات بافته شده را به یکدیگر متصل می‌سازند. بافت جُل اسب در میان ایل‌های قشقایی و شاهسون به‌صورت سوزنی نیز متداول است (تصویر ۹ و ۱۰).

تصویر ۹-۲- جُل اسب سوزنی قشقایی

۱- دست‌بافت‌های عشایری و روستایی فارس، دکتر سیروس پرهام جلد ۲ ص ۸۹

تصویر ۱۰-۲- جل اسب سوزنی قشقایی

تصویر ۱۱-۲- جوال جهت حمل بار مورد استفاده قرار می گیرد.
جوال سوزنی قشقایی

جوال - خورجین - چنته: دست بافت ها در میان ایلات و عشایر جنبه ی کاربردی دارد و آن ها هیچ گاه به صرف ترین به تولید این بافته ها اقدام نمی کنند از این رو با به کارگیری انواع روش های بافتی که در بافت گلیم ساده، سوزنی، جاجیم و... به کار می رود یا ترکیب بعضی از روش ها با یکدیگر وسایل دیگری چون جوال، خورجین، چنته و... نیز می بافند که متناسب با اندازه ی هر یک جهت حمل اشیا بر پشت حیوان یا بر دوش انسان مورد استفاده قرار می گیرد (تصاویر ۱۱ و ۱۲ و ۱۳).

تصویر ۱۲-۲- خورجین از جوال کوچک تر است و در حمل اشیا استفاده می گردد.

تصویر ۱۳-۲- چننه مانند کیف است و بر دوش حمل می شود.

مفرش، ننو، قلیان‌دان، نمک‌دان و سفره (تصاویر ۱۴ تا

۱۷).

تصویر ۱۴-۲- مفرش یا رخت‌خواب پیچ می‌تواند حجم قابل‌توجهی رخت‌خواب و اثاث را در خود جای دهد.

تصویر ۱۵-۲- از کف ننو به‌عنوان زیرانداز محل خواب نوزاد استفاده می‌شود.

تصویر ۱۶-۲- قلیان‌دان جهت حمل و نگهداری قلیان استفاده می‌گردد.

تصویر ۱۷-۲- نمک‌دان جهت حمل نمک یا ذخیره‌ی آن مورد استفاده قرار می‌گیرد.

تصویر ۱۸-۲- بافته‌ای از ایلات و عشایر کرمان جهت سفره و یاروکسی

گلیمچه: شیوه‌ی بافت گلیمچه همانند گلیم است و معمولاً در اندازه‌های کوچک تولید می‌شود.

قالی: از دیگر بافته‌هایی که بردار بافته می‌شود قالی است که بافته‌ای پرزدار است. بافت قالی را در اندازه‌های متنوع چون پستی، ذرع چارک، ذرع نیم، دو ذرع، قالیچه، پرده، ۶ متری، ۹ متری، ۱۲ متری، کناره، خرک، خرکچه و اشکال دایره و چندضلعی متداول است.

قالی بافی با تار پنبه‌ای و پرز پشم در بیش‌تر مناطق ایران رایج است. در برخی مناطق روستایی و عشایری از تارهای پشمی نیز استفاده می‌نمایند.

بافت قالی‌های ظریف و پرتراکم با ابریشم نیز در برخی مناطق مانند قم، مراغه و زنجان رایج است.

در بافت قالی روش‌های متنوعی به کار گرفته می‌شود. در بافت قالی‌های تصویری به کارگیری رنگ‌های متعدد و ترکیب آن‌ها با یکدیگر و همچنین تغییراتی که در گره‌ها ایجاد می‌گردد دارای اهمیت بسیار است و به مهارت زیاد نیاز دارد. در بافت قالی‌های دو رویه نیز مهارت بسیاری لازم است. همچنین در برخی بافته‌ها با به کارگیری نخ‌های طلایی و نقره‌ای در متن بافته، نقوش را برجسته می‌یابند (صوف) قالی بافی در میان شهرها و روستاها و ایلات و عشایر بسیار گسترش و رواج دارد.

تصویر ۱۹-۲- تصویری از فرش‌های هنری

تصویر ۲۰-۲- قالی بافت تبریز

تصویر ۲۱-۲- قالی صوف بازمانده از قرن ۱۱ هجری، که در بافت آن از ابریشم و طلا و نقره استفاده شده است. محل نگهداری - موزه ملی ایران

از ویژگی‌های برجسته‌ی قالی‌بافی ایران توانایی بافندگان در تولید قالی‌هایی با مساحت‌های زیاد است. بیش‌تر قالی‌ها به‌طور معمول در اندازه‌های پستی تا ۱۲ متری تولید می‌گردد، اما به فراخور نیازها و برحسب سفارش علاقمندان و مشتریان، در ایران قالی‌های بزرگ نیز فراوان بافته می‌شود. از این‌رو جایگاه جهانی تولید فرش ایران در خصوص فرش‌های بزرگ، بسیار ممتاز و منحصر به فرد می‌باشد.

بزرگترین قالی‌ای که تاکنون در ایران بافته شده است یک قالی با ۵۰۰۰ مترمربع مساحت است که جهت مسجد اعظم شهر مسقط (پایتخت کشور عمان) توسط بافندگان شرکت سهامی فرش ایران در نیشابور تولید گردید. مراحل طراحی این قالی ۸ ماه و بافت آن، توسط ۵۰۰ بافنده، به مدت ۳ سال صورت گرفت. این قالی که طرح آن متناسب با نقشه و معماری مسجد تهیه شد در ۴۲ قطعه بافته شد که بزرگ‌ترین قطعه‌ی آن ۱۲۰۰ مترمربع و کوچک‌ترین قطعه‌ی آن ۲۴ مترمربع است و اتصال قطعات آن پس از بافت، توسط استادکاران ایرانی به مدت ۳ ماه در محل مسجد صورت پذیرفت. این قالی در دی ماه سال ۱۳۷۹ به شهر مسقط ارسال شد.

خودآزمایی

- ۱- انواع دست‌بافت‌ها را نام ببرید.
- ۲- بافت شیرکی‌پیچ را توضیح دهید.
- ۳- بافت ورنی را توضیح دهید.
- ۴- بافت جاجیم را توضیح دهید.
- ۵- آیا دست‌بافت‌ها بیش‌تر حالت تزئینی دارند؟ توضیح دهید.
- ۶- با تشکیل گروه‌هایی تحقیق کنید که در محل زندگیتان چه دست‌بافته‌هایی تولید می‌شود و دارای چه کاربردی هستند.